

S. BENEDEK ANDRÁS

1. AMÍG A FRESKÓ ÖSSZEÁLL

Manapság, ha a mozaik kerül szóba, az emberek többsége elsőként a kerámiagyarak által milliós számra ontott zománc-négyzetekre gondol. Az eredeti mozaik, a musivum azonban apró kövekből, pállott kristályos ásványokból lepattintott darabkákból, nem utolsósorban a folyók hordalékában rejtőző színes kavicsokból művészi gonddal átérlelt valóságkép. Az elsők közt ránk maradt mozaik az olimpiai Zeusz-templomban például egy felsőpreten padlószőnyeget ábrázol. Eléggé hasonlít ez az eldobált csontokkal, a bor vérfoltjaival terhes kárpátaljai valóságra.

Ebből a mozaikból azonban már végképp hiányzik néhány képtöredék. Sosem láthatjuk már a szőlősvégardai gótikus templomot, a benne levő, pusztulásuk előtt csak fél évszázaddal restaurált freskókat, s aligha az északkeleti tájegységben a legnagyobb ferences kolostort, amely mára hétvégi házak dzsungelévé aljasodott. De aligha látunk valamit az alföldi sáv földvéraiból, nemesi kastélyaiból és udvarházaiból. Szolgálja ez a múlhatatlan hiány a bíbor terror feketévé aszott emlékezetét.

Van azonban, ami elpusztíthatatlan. Ott hever a lábunk előtt, alatt elsőként ez az ebek harmincadjára vetett táj (divatos szóval: régió) sorsa-történelme. Benne a 20. század, Trianonnal, a szovjet–cseh alkuval és a kivéreztetett autonómia-szavazással. Ez utóbbival indul Milován Sándor mozaikja is, rávetítve a történelmi sorsfordulókra a hétköznapi valóság pillanatképeit: az elrabolt vagyon különös privatizációját, a mindenkor hatalom uralmi vágyát stb. S mindezzel szemben ott áll a kisember. A ház előtti lócáját még a legsötétebb brezsnyevi diktatúrában is három színre festő falusi ember, a rakaszi ruszinok közt élő Tóth Endre gazda, aki még a legnehezebb időkben is azt tette, amit a bibliai erkölcs parancsolt. Igaz, ez utóbbi nem számolt a kommunálfasizmus közép-ázsiai szultánságokban iskolázott selyemzsinór technikájával, amely az idők során akasztókötéllé vaskosodott. De itt vannak azok is mind (köztük a szerző), akik már az új rend iskoláját járva vették fel a (reménytelen) harcot az új ellenséggel, élükön a felejthetetlen Fodó Sándorral. Mert nekik ez volt a parancsuk, s nem földi ukáz.

Felsorakoznak az egykori urak, a nemesség és a gyáripar kötelezett-ségeinek teljesítői. Itt a magyar történelem fél évezredén keresztül mindenkor és minden körülmények közt helytálló Perényi-család, akiknek sorsa a mohácsi csatatérről a szabadságharcon át a 20. századig mártírokkal sorsvállaló. Itt a gazdálkodó nemesből operett-bonvivánná vált, s majd épp az egyik Perényi kisasszony kérésére hazatérő Rátonyi. Azé a kisasszonyé, akinek kriptája még 1944-ben is üldözöttet mentet. Vajon hogyan tüntetnék ki és

örökítenék meg a Yad Wasemben emlékét, halála után egy évszázaddal. De felvillan a mozaikképen a Fogarassi család is, amely talán a táj legéletképesebb nemesi fiátlája, s amelyet csak a szovjet megszállók tudtak elűzni. (Az utolsó Fogarassival néhány éve találkoztam egy írói bemutatkozó esten. Pontosán olyan volt, mint hazánk egyik főnemese. Mert az volt.).

Csak egyetlen ponton szeretnék vitába szállni a szerzővel. Az általa is felidézett Egán Ede, a Ruszinföldön kárpáti Svájcot álmodó gazdaságpolitikus (egyebek közt Budapest tejjelátásának megszervezője) itt skót nemesként szerepel. Ady Endre egyik gyönyörű verse szerint azonban „ír származék”. Amit neve is sejtet vagy talán igazol.

A ruszin faluközösség és a ruszin ember helytállása a könyv külön fejezetében is képpé nemesül. Különösen *A pászkában*, amely mikroszkopikus voltában az ezeréves együttélés lenyomata. Olyannyira pontos a ruszinokról alkotott kép, hogy még közös nemzeti hibáinkat, az ezeréves turáni átok utóéletét is megeleveníti. Ruszinokról azonban nehéz szólni még ma is ezen az ugocsa-máramarosi tájon, ahol a guruló rubelek már jó évszázada megágyazták a pánszláv nacionalizmus lélekromboló fészket.

De nemcsak magyarokról és ruszinokról esik szó ebben a színes közetgyűjteményben, hanem mindazokról, akikkel a szerző együtt élt itt, Kárpátalján, vagy akikkel megismertette mozgalmas sorsa a Szovjetunó végtelen terein. A mozaikkövek legtöbbször emberi példázatok, de ott a természeti világ is, amellyel kötött társadalmi szerződésünket az elmúlt fél évszázadban (de már korábban is) a diktatúra egyoldalúan felbontotta. Egyoldalúan és jogtalanul, hisz ez a szikrázóan szép táj, hegyeivel, erdőivel, patakjaival egyedül a kárpátaljai emberre bízott. S nem azért, hogy a szovjet terminológia szerint „meghódítsa, uralkodjon felette”, hanem azért, hogy együtt éljen vele. Mert ha megvédjük a természetet, az is védeni fog minket. Ha nem, együtt pusztulunk el.

A könyv mozaikjához már elkészültek egyes részletek. A teremtő által a hét különböző napjain alkotott elemi erők együttműködésének valaha szép példája volt a tájkímélő mezőgazdaság, amelynek termelési eredményeit a DDT-ben fürdetett, műtrágyában áztatott kolhozi üzemek sosem érték el. Látunk a rossz példák közt néhány jót is. Azokat, ahol hozzáértő, elkötelezett emberek fognak a gazdálkodáshoz.

Kárpátaljai ember. Mert az itt lakók a megmaradás művészei. A szinte éven-te bekövetkező áradások (hadak, vagy vizek áradása) megtanították őket az újrakezdés tudományára. A vadkeleten csodájára jártak, járnak az ezermester kárpátaljai munkájának. (Vot zapadenci!). Erre az újrakezdésre, a lelki-testi harmónia újjáépítésére van ma szükség. Ezt azonban nem lehet rátermett vezetők, kisebb-nagyobb közösségeket irányító emberek nélkül megvalósítani.

Nos, itt kell elmondanunk, hogy a *Kárpátalja* című lapban a kötet anyagát képező jegyzetek írója egyben politikus. Amúgy gyakorlati, gyakorlatias ember, aki „a jég hátán is megél”. Akár ellenséges közegben, büntetőtáborban, vagy léleknyomorító robotban. Az ő képe is ott szerepel a készülő hatalmas mozaikfalon. Feladata van tehát e kép felrajzolásán is túl.

Feladata és felelőssége, ahogy nekünk is, akikről már lefoszlott a félelem rabruhája. (*Milován Sándor: Kárpátaljai mozaik. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Ungvár, 2004.*)

2. VALLOMÁS ELTÁVOZOTT BARÁTOM PERÉBEN

Lassan egy éve, hogy elvesztettük a ruszin–magyar együttélés kutatóját és tanárát, Udvari Istvánt. Az emlékezés közel három évtized sokaknak már ismeretlen világába visz vissza. 1979. január elsejével új munkahelyre kerültem. Közelebb a nemzetiségi kérdéshez, de furcsa malomkerekek közé. A magas minisztérium illetékes vezetői ugyanis nyíltan tudomásomra hozták, alibi munkát várnak tőlem, s hogy a nemzetiségekkel való érdemi foglalkozást lehetőleg mellőzzem. Nos, ebben az esetben az elvtársak tévedtek. Pont ez a témakör volt az, amit a legfontosabbnak éreztem, s évek során komoly nemzetiségi műhelyt sikerült kiépítenem. Igaz, közben változtak az idők, és sokan új álarc mögé bújtatták a nézeteiket is.

Ekkoriban történt, hogy egyik Kárpátaljáról átköltözött barátom figyelmembe ajánlott egy nyíregyházi fiatalembert, aki a ruszinok iránt érdeklődik. A közvetítő megbízható volt, így hamarosan sor került a találkozásra. Egy közeli sörözőbe ültünk be, ahol törzsvendéggént bármikor elnézték „jelképes” fogyasztásunkat. Nos, ez a fiatalember napokra felköltözött Pestre, ismerőseihez. Ő volt Udvari István, aki a találkozóra néhány kérdést és vaskos jegyzetömböt hozott magával.

Ma már kevesen tudják, hogy Magyarországon ekkor hivatalosan ruszin nemzetiség nem létezett. Aki mindenképpen nemzetiségi iskolába akart járni, azt a szlovák oktatás várta. Alsó tagozaton még előfordulhatott, hogy a tanító a helyi tájszólást (adott esetben a ruszint) gyakorolta a néhány rendelkezésükre álló órában, de a gimnáziumban ez már elképzelhetetlen volt.

Az első kérdés tehát érthetőnek tűnt: vannak-e egyáltalán ruszinok, vagy csak a nagyukrán nyelv egyik nyelvi és néprajzi dialektusát képviselik. Akik elég jól ismernek, talán a választ is tudják. „Ha nem lennének ruszinok, ki kellene őket találni”. A beszélgetés során Udvari István megértette, hogy ez egyáltalán nem egy humoros mondat, de azt vetíti előre, hogy e nép gazdasági és szellemi jelenléte nélkül nem lenne teljes a Duna-medencei élet.

Pistát minden érdekelte. Sorra vettük az egyes ruszin néprajzi csoportokat, a Szlovákiában, Lengyelországban és részben az Ung völgyében a lemákokat, a dolisnyákokat, a bojkokat és a huculokat, de megemlítettem neki, hogy sokan önálló etnikai csoportként tartják számon a máramarosit is.

A további tagozódást is világosan értette, amikor elmondtam, hogy egyes folyóvölgyek szerint is észlelhetünk jellemző különbségeket. Értette a városok problematikáját, a lassan száz éve Iza-Huszt-Királyháza környékén megjelent pravoszláv-nagyukrán ideológiai térhódítást, illetve az értelmiség nagyorosz befolyásolását. Természetesen szó esett emberekről és kiadványokról, a ruszin újjászületés többszörös próbálkozásáról, a csehszlovák megosztó nyelvpolitikáról és az autonómia néhány évéről is. Ekkor már úgy éreztem, hogy a szovjethatalom kegyetlen intézkedéseiről és elvárásairól is szólhatok. Felüdülés volt a néprajz és művelődéstörténet kérdéseiről beszélni egy olyan emberrel, akinek a tudata nyílt volt e zavaros közép-európai sors megértésére.

Elmondtam azt is, milyen félve súgta meg egykor Volodimir Fedinisinec, hogy ő ruszin. Ez a beismerés ugyanis ekkoriban azonos volt az irodalmi öngyilkossággal. Ott dolgoztam Ungváron, a Kárpáti Kiadóban, s láttam, hogyan írják át nagyukránra a legjobb ruszin írásokat, a 20. század első felének alkotásait. Mint később érzékelttem, Udvari István mindezt figyelembe vette, de nem engedte, hogy a tudományos elemzésben akadályozzák.

Ezzel az utolsó mondattal már jeleztem, hogy a továbbiakban igyekeztem nyomon követni Pista pályáját, örültem sikereinek és igyekeztem begyűjteni írásait. Mint később megtudtam, ő is figyelt rám, s amikor már erre mód volt, biztatott, tudva, hogy én kérés-felkérés nélkül senkinél és sehol nem jelentkezem. Úgy adódott, hogy jártam a lakásán és többször a munkahelyén, és elismeréssel láttam, hogy a szakmai tudáshoz szervezőkészség és kreativitás is társul. Igazi műhelyt alakított ki, amelynek kereteit folyton feszítette a feladat és a tudás. Túl a szomorúságon, bizonyos vagyok abban, hogy amit létrehozott, az maradandó. Írásaiban és fórumteremtő tevékenységében egyaránt. Még akkor is, ha még ma is sok a kételkedő. E kételyek eloszlátása ugyanis már ránk maradt. Válaszoljunk a kor kihívására.

